

УДК 37.013

DOI: 10.31499/2706-6258.2(8).2022.268048

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Альона Плугіна, доктор філософії, старший викладач кафедри педагогіки і психології початкової освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка.

ORCID: 0000-0001-6463-4553

E-mail: alenaplugina@gmail.com

У статті обґрунтовано актуальність розвитку критичного мислення в учнів початкових класів. передбачає Обґрунтовано впровадження інноваційних методів і прийомів на уроках у початковій школі, що дають можливість розвивати позитивну мотивацію учнів до потреби оволодіння новими знаннями, уміннями аналізувати, інтерпретувати та систематизувати інформацію і використовувати її в життєвих ситуаціях чи майбутній професійній діяльності. Доведено, що використання технології розвитку критичного мислення на уроках в початковій школі набуває все більшої актуальності. Обґрунтовано, що сучасна школа має готувати учнів до майбутнього життя через формування у школярів умінь критично мислити, добирати й аналізувати потрібну інформацію, самостійно використовувати знання для вирішення навчальних і життєвих ситуацій.

Ключові слова: критичне мислення; молодші школярі; технологія розвитку критичного мислення; творче мислення; триетапна структура уроку; фаза евокації; усвідомлення та осмислення знань; фаза рефлексії.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF DEVELOPING PRIMARY SCHOOL PUPILS' CRITICAL THINKING

Alyona Pluhina, Doctor of Philosophy, Senior Teacher of Primary Education Pedagogy and Psychology Department, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-6463-4553

E-mail: alenaplugina@gmail.com

The importance of developing primary school pupils' critical thinking are substantiated in the article. Nowadays, a lesson in primary school involves the introduction of innovative methods and techniques that make it possible to develop pupils' positive motivation for the need to acquire new knowledge, the ability to analyze, interpret and systematize information and use it in life situations or future professional activities.

The purpose of the paper is to reveal the theoretical and methodical basis of developing primary school pupils' critical thinking; to substantiate the main methods of developing critical thinking in primary school lessons.

Methods: psychological and educational literature analysis, analogy, induction and deduction.

Results. The use of technology for the developing critical thinking in primary school lessons is becoming more and more important. A modern school should prepare pupils for the future life through the forming schoolchildren's ability to think critically, to select and analyze the necessary information, to use knowledge to solve educational and life situations independently.

The implementation of technology for developing critical thinking is a complex, but interesting process of mastering knowledge and forming skills, because it requires thorough preparation, long-term planning, skillful implementation from the teacher, since the educational process has an obvious dialogic orientation between the teacher and the pupil, where the teacher plays an important role. As a result of the application of technology for the developing critical thinking, pupils' analytical thinking, creative abilities are developed, and their intellect is enriched. The technology for developing critical thinking allows to upbringing an active, communicatively competent personality, prepared for future life communication, capable of solving problems and making specific decisions in the changed circumstances of communication in the conditions of a modern lesson. A pupil who has developed critical thinking, has the ability to perceive, understand, interpret, evaluate an informational text, express his / her position in a reasoned way, competently justify his / her opinion, taking into account the opinions of the interlocutor. It is this personality that the school is designed to develop in modern lessons in the aspect of technology for developing critical thinking.

Keywords: *critical thinking; primary school pupils; technology for developing critical thinking; creative thinking; three-stage lesson structure; phase of evocation; awareness and comprehension of knowledge; reflection phase.*

Сучасний етап розвитку суспільства, модернізація Нової української школи вимагають вдосконалення змісту і технологій освіти в Україні. Початкова школа відіграє важливу роль у всебічному розвитку учнів, забезпечує готовність та здатність молодших школярів жити й адаптуватися до стрімких змін у державі, формуванні загальнолюдських цінностей, досвіду, уміння мислити самостійно, критично, творчо, генеруючи нові ідеї.

Поняття «критичне мислення» використовують у науковій літературі вже близько 50 років. В Україні інтерес до розвитку критичного мислення як освітньої інновації з'явився наприкінці ХХ століття, адже реалії сучасного життя вимагають подолання репродуктивного стилю навчання і переходу до нової освітньої парадигми, яка забезпечуватиме пізнавальну активність і самостійність мислення учнів, – це є стратегічний напрям модернізації освіти. Таким чином, актуальність дослідження визначається, з одного боку, завданнями реформування початкової освіти, спрямованими на розвиток критичного мислення в учнів початкової школи, з іншого, – відсутністю у початковій школі спеціально розробленої системи розвитку критичного мислення у молодших школярів.

Проблему розвитку критичного мислення досліджували такі науковці, як К. Бабанов, О. Белкіна, Л. Брунер, І. Зязюн, М. Красовицький, В. Олійник, О. Пехота, О. Пометун, Л. Пироженко та ін. Вони розглядали її у контексті оновлення змісту освіти і впровадження новітніх освітніх технологій. В свою чергу, зарубіжні вчені (Д. Дьюї, К. Меридіт, Ж. Піаже, Д. Стіл, Ч. Темпл) розглядають процес надбання навичок критичного мислення, як набуття компетентності і її реалізації з урахуванням системи вищих індивідуальних і суспільних цінностей та ідеалів. Інші науковці (О. Овчарук, І. Родигіна, А. Хуторський) запропонували класифікацію основних груп компетентностей, що формуються за умови розвитку критичного мислення.

Мета: розкрити теоретико-методичні засади розвитку критичного мислення у молодших школярів. Обґрунтувати основні прийоми розвитку критичного мислення на уроках у початкових класах.

Поняття «критичне мислення» відсутнє в сучасних педагогічних енциклопедичних виданнях України, тому звернемося до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» [1], де слово «критичний» має такі трактування:

1. «Стосовно до критики – // який містить критику // який ґрунтується на науковій перевірці правдивості, правильності чого-небудь».
2. «Той, що стосується розгляду й оцінки когось-небудь чи чого-небудь із метою виявлення та усунення вад, хиб».
3. «Здатний виявляти та оцінювати позитивне й негативне в когось-небудь або чому-небудь».

Слово «мислення» в тому самому словнику витлумачено як міркування, зіставлення явищ об'єктивної дійсності з відповідними висновками» [1].

Питанням розвитку критичного мислення займалися психологи: М. Марчук, В. Резнік, С. Рубінштейн, І. Солейчук, О. Тихомиров, Я. Чаплак та інші. У своїх працях вони часто спиралися на вітчизняні теорії Л. Виготського, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, Г. Костюка. Кожен із них запропонував власну позицію критичного мислення. Так, Я. Чаплак говорив про нього як про мислення, що передбачає сформовані вміння оцінювати події (твердження, вчинки, факти тощо); робити свідомий вибір; аргументувати; формулювати доречні запитання; розрізняти факти і думки; шукати нові рішення питань; визначати критерії для аналізу; знаходити докази на підтримку припущень; будувати логічні зв'язки [3, с. 136–147]. С. Рубінштейн вважав, що люди, які мислять критично, піддають ретельній перевірці власні гіпотези. Д. Гальперін вважав, що «критично мислити – це оцінювати результат своїх розумових процесів, визначати хід міркувань, який привів до саме таких висновків або ті важливі чинники, які були враховані при прийнятті рішень (аргументи та докази) [2].

Технологія розвитку критичного мислення спрямована на спільну працю вчителя й учня, діяльність самого учня, а також на створення комфортних педагогічних умов, які сприяють зняттю психологічної напруги. Технологія розвитку критичного мислення має на меті сприяти реалізації потреб учня, навчає самостійно вирішувати їхні проблеми, а також критично оцінювати власну діяльність. Психологи зазначають, що, використовуючи елементи технології «Критичне мислення» на уроках у початковій школі, учитель розвиває унікальну особистість учня під час вивчення мови, така робота дозволяє формувати комунікативної компетентності учнів. Можна стверджувати, що розвиток зазначених компетентностей забезпечує комфортні умови для пізнавальної діяльності й самовдосконалення учнів початкової школи. Методисти зазначають, що використання технології розвитку критичного мислення сприяє підвищенню сприйняття інформації; підвищенню цікавості як до вивченого матеріалу, так і до навчання; умінню критично мислити; умінню з відповідальністю ставитися до власного навчання; умінню співпрацювати з іншими; підвищенню якості освіти учнів початкової школи; бажанню і вмінню стати людиною, яка вчиться протягом всього життя.

Учитель, який застосовує технологію розвитку критичного мислення характеризується такими вміннями як створення в класі атмосфери довіри й відповідальності у співпраці між молодшими школярами; він використовує систему інноваційних методик та сучасну модель під час навчання. Ці методики мають бути направлені на розвиток критичного мислення й самостійності у навчальному процесі учнів початкової школи

У методичній літературі зазначається, що урок, під час якого використовується технологія розвитку критичного мислення має певну структуру та складається з трьох основних етапів [6].

1. *Фаза евокації (актуалізація)*. Девізом цього етапу можуть бути слова: «Пробудіть, викличте зацікавленість, схвилюйте, спровокуйте учнів пригадати те, що вони знають». На цьому етапі відтворюються, активізуються знання, вміння, встановлюється рівень досягнень із теми, пригадується вивчений матеріал який потрібний для наступних етапів уроку.

Актуальність етапу: те, що учень знає матеріал, який використовується, також визначає те, про що він може дізнатися в наступних етапах. На даному етапі використовується життєвий досвід. Через ці знання, краще та швидше запам'ятовуються матеріал. Створюються умови для відкриття, самостійного здобування знань. Підвищується роль учня на уроці.

Доцільно застосовувати прийом «Мозкова атака». Якщо потрібно виділити щось головне з вивченого матеріалу, доречно використати прийом «Грунування».

2. *Усвідомлення та осмислення знань*. Учень знайомиться з новою інформацією. На цьому етапі учитель має найбільший вплив на учня. Учень аналізує інформацію, та визначає для себе особисте її розуміння.

Актуальність етапу в розвитку уміння: працювати з інформацією; працювати самостійно; виділяти головне, суттєве; формування компетентності учнів з предмета.

Доцільно застосовувати групову роботу. Кожна група працює над своїм проблемним питанням. Після опрацювання групи презентують свої висновки. У такий спосіб, учні вчаться висловлювати й обстоювати власні думки, зіставляючи їх із міркуваннями товаришів.

3. *Фаза рефлексії*. Учень стає власником ідеї, інформації, знань. Вивчений матеріал він з легкістю може використовувати. Обмін знаннями з іншими учнями. Оцінка та самооцінка діяльності на цьому етапі дуже важлива.

Актуальність етапу: усвідомлення того, що було зроблено на уроці; демонстрація знань та їх можливого застосування, обмін інформацією; можливість замислитися над підвищенням якості роботи.

Доцільно використовувати методи: сенкан, «Кола Вена». До особливостей освітнього процесу на уроках у початкових класах відносять такі: використання завдань, розв'язання яких потребує мислення вищого рівня .

Уміння критичного мислення неможливо сформувати тільки через пояснення певних правил, це можна зробити лише через створення умов, які стимулюватимуть оволодіння новим досвідом та можливістю навчитися мислити незалежно, самостійно та критично. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що педагогічні умови формування критичного мислення повинні стимулювати бажання учнів розмірковувати над знаннями та фактами, діями, проблемними ситуаціями. Б. Теплов підкреслює, що наявність знань і вмінь володіти ними є необхідною передумовою розвитку думки. Тому найважливішою передумовою розумового розвитку особистості є навчання, причому провідна роль у системі «навчання – розвиток» належить саме навчально-пізнавальній діяльності.

Сучасні вчені виділили декілька навчальних умов, які сприяють розвитку критичного мислення. Це такі умови, як: а) надання можливості учням самостійно міркувати; б) сприяння активності учнів у навчальному процесі; в) толерантне сприймання різних ідей та думок; г) вираження віри в те, що кожен учень здатний на критичне судження.

Для ефективного досягнення цих умов учні повинні вміти: а) розвивати впевненість у собі та розуміти цінність своїх думок й ідей; б) брати активну участь у навчальному процесі та житті класу; в) з повагою вислуховувати різні думки; г) бути готовими як самим формувати судження, так і отримувати знання від інших, висловлюючи ідеї власними словами.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, ми дійшли висновку, що основними принципами розвитку критичного мислення молодших школярів є: визнання особистісного підходу в навчанні, що створює сприятливі умови для всебічного розвитку особистості того, хто навчається; визнання учня повноправним учасником навчального процесу та шкільного життя; цілеспрямоване формування в учнів мотивації самовдосконалення; чітке визначення вчителем мети, завдань, змісту, прийомів і способів навчання учнів [4].

Крім того, розвиток критичного мислення молодших школярів здійснюється, якщо в них формуються такі уміння: аналізувати та синтезувати навчальну інформацію, зокрема за допомогою запитань; застосовувати отримані результати цього аналізу як у стандартних, так і в нестандартних ситуаціях, самостійно розв'язуючи проблеми; робити обґрунтований вибір з кількох альтернатив і приймати рішення; оцінювати перебіг і результати власної діяльності та діяльності інших.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, вивчення думок науковців дозволяють нам виділити *першою методичною умовою* розвитку критичного мислення в учнів початкової школи – стимулювання учнів до постановки запитань високого рівня складності, що утворюють розвиток в учнів таких мисленнєвих операцій, як аналіз, синтез, оцінювання, до пошуку відповідей на ці запитання.

Другою умовою ефективного розвитку критичного мислення учнів є системне застосування методів і прийомів розвитку критичного мислення, що передбачають вирішення проблемних ситуацій, завдань, адже без систематичного застосування досягнення мети майже не можливе. Методика роботи учня над проблемним завданням полягає у розвитку в нього уміння побачити поставлену вчителем проблему, сформулювати її, знайти шляхи розв'язання ефективними прийомами. На основі цієї діяльності учні поступово, кожен у своєму темпі, вчать пов'язувати факти, аналізувати, узагальнювати події, явища, конкретизувати поняття тощо.

Третьою умовою розвитку критичного мислення в учнів початкової школи є застосування три-етапної структури уроку, яка складається з таких елементів: 1) етап актуалізації знань та мотивації навчальної діяльності учнів, що має на меті сконцентрувати увагу учнів на проблемі та викликати інтерес до обговорюваної теми; 2) етап сприймання й осмислення навчального матеріалу в процесі практичної діяльності передбачає представлення теми й очікуваних навчальних результатів, забезпечення розуміння учнями змісту їхньої діяльності, надання навчальної інформації, щоб на її основі виконувати практичні завдання; 3) етап консолідації знань, умінь і навичок – застосування знань, умінь, навичок відповідно до очікуваних результатів уроку, узагальнення вивченого, підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку, рефлексія.

Сформулювати в учнів внутрішню потребу в прагненні до навчання, мотивувати пізнавальний інтерес, уміння самостійно, критично мислити, аргументовано висловлювати власну позицію цілком можливо шляхом впровадження ефективної системи методів і прийомів критичного мислення у молодших класах.

Огляд психолого-дидактичної літератури, дослідження думок і наукових позицій учених дає змогу запропонувати власну типологію вправ і завдань для роботи над розвитком критичного мислення в учнів відповідно до три-етапної структури уроку у початковій школі [7].

Етап уроку 1. Актуалізація знань та мотивації навчальної діяльності учнів має на меті сконцентрувати увагу учнів на проблемі та викликати інтерес до обговорюваної теми. Етап актуалізації знань та мотивації навчальної діяльності учнів має на меті актуалізувати (оживити) у пам'яті учнів вже наявні знання; неформальним шляхом оцінити те, що вони вже знають (у тому числі їхні помилкові уявлення чи ідеї); визначити мету навчання; зосередити увагу учнів на темі; представити контекст для того, щоб вони зрозуміли нові ідеї.

Ефективними на цьому етапі уроку є такі методи і прийоми, як асоціативний куш, кластер, кошик ідей, метод передбачень, правильні та хибні висловлювання, ромашка запитань Блума, таблиця «З-Х-Д» та ін. [7].

Етап уроку 2. Етап сприймання й осмислення навчального матеріалу в процесі практичної діяльності передбачає представлення теми й очікуваних навчальних результатів, забезпечення розуміння учнями змісту їхньої діяльності, надання навчальної інформації, щоб на її основі виконувати практичні завдання. Цей етап має на меті порівняти очікування учнів з тим, що вивчається; переглянути очікування й висловити нові; виявити основні моменти; відстежити процеси мислення /перебіг думок учнів; поєднати зміст уроку з особистим досвідом учнів. Пропонуємо на етапі сприймання й осмислення навчального матеріалу в процесі практичної діяльності застосовувати такі методи і прийоми критичного мислення: бортовий журнал, двосторонній щоденник, дерево передбачень, концептуальна таблиця, мозковий штурм, навчаючи – вчуся, Т-таблиця, INSERT [7].

Етап уроку: 3. Етап консолідації знань, умінь і навичок – застосування знань, умінь, навичок відповідно до очікуваних результатів уроку, узагальнення вивченого, підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку, рефлексія. Цей етап уроку має на меті узагальнити основні ідеї, інтерпретувати визначені ідеї, обмінятися думками, виявити особисте ставлення, апробувати ці ідеї, задати додаткові запитання, зробити висновки і узагальнення щодо вивченого матеріалу. Рекомендуємо на цьому етапі застосовувати такі методи і прийоми критичного мислення: діаграма Венна, займи позицію, картографування тексту, кластер, кубування, метод ПМЦ, метод 6 W, метод прес, РОФТ, сенкан, фішбоун, шість капелюхів [7].

Таким чином, критичне мислення варто розглядати як системне утворення і інтерпретувати його як здатність учня до самостійної оцінки навчальної інформації, явищ навколишньої дійсності, знань, думок і тверджень інших учнів, людей, вміння бачити їх позитивні і негативні сторони, а також прагнення до кращого, більш оптимального розв'язання проблем, завдань, до перегляду стереотипів. У наукових джерелах виокремлюють такі головні ознаки критичного мислення, як здатність учнів самостійно аналізувати інформацію, визначати її сутність, порівнювати з іншою інформацією і робити власні висновки; вміння аргументувати власну думку, переглядати свої позиції.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні питань розвитку критичного мислення молодших школярів у процесі формування їхніх комунікативних умінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с.
2. Марченко О. Г. Формування критичного мислення школярів. Харків: Основа: «Тріада +», 2007. 160 с.
3. Пометун О., Пилипчатіна Л., Сущенко І., Баранова І. Основи критичного мислення. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 74 с.
4. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа. Київ: Радянська школа, 1977. 640 с.
5. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії: посіб. для вчителя. Запоріжжя: Запорізький нац. ун-тет, 2012. 70 с. URL: <http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/125.ukr.html> (дата звернення: 20.07.2022).
6. Тягло О. В. Критичне мислення: навч. посіб. Харків: Основа, 2008. 189 с.
7. Veni...vici. Кейсбук методів і прийомів критичного мислення в початковій школі, 2019. 131 с.

REFERENCES

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. (2001). Kyiv: Irpin: Perun [in Ukrainian].
2. Marchenko, O. H. (2007). Formuvannia krytychnoho myslennia shkoliariv. Kharkiv: Osnova: «Triada +» [in Ukrainian].
3. Pometun, O., Pylypchatina, L., Sushchenko, I., Baranova, I. (2010). Osnovy krytychnoho myslennia. T.: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
4. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Pavlyska serednia shkola. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
5. Terno, S. O. (2012). Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia shkoliariv u protsesi navchannia istorii. URL: <http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/125.ukr.html> [in Ukrainian].